

Објашњења образовних стандарда у области Језик

У овом поглављу дата су, на местима где је то било потребно, краћа *објашњења образовних стандарда у области Језик*.

ОСНОВНИ НИВО

2.СЈК.1.1.1. Има основна знања о језику уопште (шта је језик, које функције има),¹ поштује свој језик и поштује друге језике²; препознаје стереотипне ставове према језику³. Разуме појам текста⁴; разликује делове текста (увод, главни део, завршетак); препознаје врсте текстова (облике дискурса);⁵ има основна знања из социолингвистике: познаје појмове једнојезичности и вишејезичности (и зна одговарајуће језичке прилике у Србији); разуме појам језичке варијативности и препознаје основне варијетете⁶.

1 - Човек се језиком може служити у различите сврхе: да преноси информације (у лингвистици се то назива референцијална функција), изражава своја осећања (тзв. емотивна функција), подстиче саговорника на нешто (тзв. конативна или апелативна функција), успоставља и одржава контакт ¹ тзв. фатичка функција), преноси естетичку поруку (тзв. естетичка или поетска функција), изрази припадност одређеној друштвеној групи (тзв. симболичко-идентитетска функција), игра се, (тзв. лудичка функција - у играма речи) итд. Циљ није да ученици те функције науче, него да на одабраним примерима уоче да оне постоје и да их у типичним случајевима препознају.

2 - Поштује друге језике без обзира на њихову величину и важност у савременом свету; нема некритички однос према тзв. великим језицима; свој језик не сматра мање вредним у односу на -престижне” језике, какав је данас енглески (што је нарочито важно због правилног односа према усвајању и коришћењу страних речи).

3 - Ти стереотипи укључују, на пример, појам о томе који је језик леп, а који ружан; који је лак, а који тежак за учење; који је погодан за коју сврху (нпр. енглески за послове, италијански за певање, немачки за наређења и сл.). Циљ је да ученици те стереотипе препознају и освесте.

4 - Разуме да је текст сваки низ реченица који сачињава јединствену целину и да може бити говорени или писани, прозни или у стиховима, дијалошки или монолошки.

5 - У питању су опис, приповедање, излагање (експозиција), расправа (аргументативни текст) **ж** пропагандни текст. Опис и приповедање, надаље, могу бити експозиторни (када им је циљ да ооавесте) и сугестивни (кад им је циљ да пренесу ауторов доживљај читаоцу).

6 - У питању су варијетети (а) који су настали на основу медијума: говор и писање, (б) који су усвојени социјално: жаргони, и (в) који су условљени функционално (према областима т»удске делатности). У оквиру ових последњих разликујемо, на темељу основне функције, језик књижевности (у којем преовлађује поетска / естетичка функција) и стилове за споразумевање (у којима је доминантна језичка функција референцијална); стилови за споразумевање се деле на језички стил личне комуникације (разговорни стил), који се остварује пре свега усмено, и језичке стилове јавне комуникације - научни, административни и новинарски, који се остварују типично т медијуму писања.

2.СЈК.1.1.2. Разликује књижевни (стандардни) језик од дијалекта; зна основне податке о дијалектима српског језика (основне особине по којима се дијалекат може препознати, као што су гласовни систем, акценат, број падежа итд.); има правилан став према свом дијалекту и другим дијалектима српског језика и према оба изговора српског књижевног језика (поштује свој и друге дијалекте српског језика и има потребу да чува свој дијалекат; подједнако цени оба изговора српског књижевног језика - екавски и (и)јекавски); има потребу да учи, чува и негује књижевни језик; познаје најважније граматике и нормативне приручнике и уме да се њима

користи; зна основне податке о месту српског језика међу другим индоевропским и словенским језицима; има основна знања о развоју књижевног језика, писма и правописа код Срба.

Напомена: Један број индикатора овог стандарда који се односи на ставове према језику - не испитује се тестом, већ упитником или интервјуом.

2.СЈК.1.1.3. Разликује правилан од неправилног изговора гласа; зна основну поделу гласова¹; има основна знања у вези са слогом и примењује их у растављању речи на крају реда²; зна основна правила акценатске норме и уочава евентуалне разлике између свог и књижевног акцента³.

1 - Основна подела гласова обухвата оно што је ученицима потребно да би успешно савладали пасовне алтернације битне за правопис (а што би требало да и иначе знају из основне школе). То је: (1) подела свих гласова на самогласнике и сугласнике, (2) подела сугласника на шумне (или *праве*) сугласнике и сонанте, (3) подела шумних (или *правих*) сугласника на звучне и беззвучне, (4) подела свих сугласника по месту изговора.

2 - То значи да разуме појам слога, разликује отворене и затворене слоге, и дели речи на слоге - по слуху одн. према творбеним деловима (ово друго у случају семантичке, психолошке границе слога).

3 - Реч је о томе да ученик *уме* да уочи ту разлику, али и да *има навику* и *потребу* да то ради, да би ускладио свој изговор са књижевнојезичким онда кад је то потребно и да би у том правцу наставио да се усавшава и после завршеног школовања.

2.СЈК.1.1.4. Познаје врсте и подврсте речи¹; примењује норму у вези с облицима речи у фреквентним случајевима (укључујући и гласовне промене у вези с облицима речи); издваја делове речи у вези с облицима речи (граматичка основа и наставак за облик) у једноставнијим случајевима; издваја делове речи у вези с грађењем речи (префикс, творбена основа, суфикс) у једноставнијим случајевима; препознаје основне начине грађења речи²; примењује норму у вези с грађењем речи (укључујући и гласовне промене у вези с грађењем речи); примењује постојеће моделе при грађењу нових речи.

1 - То значи да разликује врсте и подврсте речи у типичним примерима; зна да одреди вредности граматичких категорија код именских речи и глагола (у типичним примерима одређује вредности морфолошких и класификационих категорија именских речи и глагола). Разуме граматичке и семантичке критеријуме поделе на врсте речи.

2 - Ученик препознаје просту реч и твореницу, као и реч насталу извођењем, слагањем, комбинованом творбом и претварањем.

2.СЈК.1.1.5. Правилно склапа реченицу; разликује синтаксичке јединице¹; разликује активне и пасивне реченице; уме да анализира једноставније реченице грађене по основним моделима² и проширене прилошким одредбама.

1 - То значи да разликује: (а) реч, (б) синтагму (као синтаксичку јединицу која има центар /главну реч/ и један или више зависних чланова) - на примеру једноставнијих именичких синтагми, (в) предикатску реченицу (и, у оквиру предикатских реченица, независне предикатске реченице - тј. оне које имају комуникативне функције, и зависне предикатске реченице - тј. оне које имају конституентске функције) и (г) комуникативну реченицу.

2 - У питању су модели субјекат - глаголски предикат, субјекат - копула - именски део предиката и субјекат - предикат - прави објекат (подразумевају се, дакле, конструкције с једновалентним, прелазним и копулативним глаголима).

2.СЈК.1.1.6. Има лексички фонд који је у складу са средњим нивоом образовања¹; прави разлику између формалне и неформалне лексике и употребљава их у складу са приликом; има основна знања о значењу речи²; познаје основне лексичке односе (синонимију, антонимију, хомонимију); оознаје метафору као лексички механизам³; нема одбојност према речима страног порекла, али их де прихвата некритички и аутоматски⁴; познаје појам термина и фразеологизма; познаје најважније речнике српског језика и уме да се њима користи.

1 - Може да прати наставу, чита лектуру и другу белетристику, чита новине и научнопопуларне текстове и сл.; оно што мисли изражава јасно, избором одговарајуће лексеме.

2 - Зна шта су то једнозначност и вишезначност речи, као и да постоје основна значења речи и она кна су од њих изведена (нпр. основно значење речи *кров* је „горњи део куће...”, а изведена значења су „дом, кућа”, „оно што наткриљује неки простор”, „оно што прекрива, штити”).

3 - Реч је о томе да се метафора не посматра као стилски украс, него као начин на који се од жновног значења речи (које је обично конкретна) добије друго, често апстрактно значење (нпр. *шисоку висок плафон* има основно, а у *висока делегација* метафоричко значење).

4 - Разликује оправдану употребу стране речи (када за одређени појам не постоји одговарајућа домаћа реч) од неоправдане употребе (ради манипулације, из инертности - тзв. позајмљенице из каоости, или из уверења да је страна реч као стручни термин аутоматски боља од домаће), те да и сам употребљава стране речи само на први наведени начин.

СРЕДЊИ НИВО

2.СЈК.2.1.1. Има шира знања о језикууопште (која су битна својства језика)¹; препознаје јединице и појаве које припадају различитим језичким нивоима / подсистемима²; има основна знања о писму *уопште*³; има основна знања оправопису уопште (етимолошки - фонолошки правопис; граматичка логичка интерпункција; графема - слово); има основна знања о језицима у свету (језичка сродност, *језички типови, језичке универзалије*). *Разуме основне принципе вођења дијалога*⁴; *разуме појам* говорног чина⁵; *разуме појам* деиксе⁶. Познаје одлике варијетета српског језика насталих на основу медијума и оних који су условљени социјално и функционално⁷.

1 - Та својства обухватају хијерархијску структуру, економичност, продуктивност, „измештеност” у простору и времену, као и усвајање културним путем.

2 - У питању су ниво фонетике одн. фонологије (где су јединице фонема, глас, слог), морфологије (морфема, реч), синтаксе (реч, синтагма, предикатска и комуникативна реченица), текст (комуникативна реченица) - који су хијерархијски распоређени, као и нивои семантике, прагматике и стилистике, који се јављају на свим претходним нивоима.

3 - Разуме значај писма за развој цивилизације; зна основне податке о развоју писма (разуме принципе развоја писма од сликовног до гласовног).

4 - Реч је о следећим принципима: да се разговор води тако што се говорници смењују, тако да у једном тренутку говори само један; да се говор типично допуњава нејезичким комуникативним средствима (гестови, мимика, кретање); да се спонтани говор одликује оклевањем, понављањем, недовршеним реченицама и сл.; да саговорник различитим сигнаlima непрекидно подстиче говорника да настави (то су тзв. позадински сигнали - понављање говорникових речи, питања, упадице, кратки коментари итд.) и сл.

5 - У основи изрицања сваког исказа стоји нека комуникативна намера: говорник (одн. аутор писаног текста) свој исказ упућује као обавештење, питање, захтев, наређење, дозволу, извињење, позив, прихватање или одбијање позива, жалбу, обећање, претњу, похвалу,

комплимент, прекор итд. Другим речима, исказом се делује, он је облик друштвене акције; та друштвена акција коју говорник врши изрицањем свог исказа јесте говорни чин. Предвиђено је да ученици разумеју појам говорног чина и да буду у стању да препознају комуникативну намеру говорника у типичним и једноставним примерима из свакодневног живота.

Појам индиректног говорног чина (кад је говорни чин исказан реченицом типичном за неку другу врсту говорног чина) важан је за учтив говор: нпр. изрицање захтева на директан начин императивом - сматра се неучтивим; учтив захтев се по правилу поставља у облику питања (*Можете ли да ми додате со?* уместо *Додајте ми со*).

б - Деикса је упућивање, указивање путем језика; то је појам без којег се не може разумети употреба заменичких речи (заменица, заменичких прилога, показних речца). Наиме, управо је упућивање она особина која типичне заменице разликује од других врста речи.

Упућивачке речи могу указивати на нешто што се налази у спољном свету (у науци се то назива спољна деикса или егзофора) или на појам који је поменут у тексту (тзв. унутрашња деикса или ендофора).

У комуникацији говорник упућује на друге особе, на предмете, њихово место, време итд. тако што их одређује у односу на себе, место које он заузима и време у којем се налази у тренутку док говори; то је тзв. деиктички центар (*ја, сада, овде*). Појам деиктичког центра је важан и за значења неких прилога (нпр. *лево, десно, данас, сутра, ускоро* итд.), као и за употребу глаголских времена (кад се ситуација коју означава глаголско време одређује према садашњем тренутку, онда је то значење глаголског времена апсолутно; кад се одређује према неком другом тренутку, онда је то значење глаголског времена релативно).

Предвиђено је да ученици разумеју појам деиксе и да умеју да је препознајуу исказима; терминологија није потребна.

7 - Медијуми остварења језика су говор и писање; ученик познаје одлике типичног говореног језика (имплицитност, везаност за ванјезичку ситуацију, кратке и једноставне реченице, емоционалност, често супстандардност) и типичног писаног језика (експлицитност, одвојеност од ванјезичке ситуације, дуже и компликованије реченице, одмереност, поштовање правила књижевног језика). Те разлике се преносе, затим, и на функционалне стилове (будући да су неки од њих - научни, административни и новинарски - типично писани), а да је језички стил личне комуникације (разговорни стил) по дефиницији усмени. У варијетете који су условљени социјално спадају жаргони, а и варијетети настали према полу говорника; и једни и други се разликују превасходно по лексици.

2.СЈК.2.1.2. Зна основне особине дијалеката српског језика; зна основна правила екавског и (и)јекавског изговора; у једноставним случајевима пребацује ијекавску реч у екавски лик и обрнуто. Смешта развој књижевног језика код Срба у друштвени, историјски и културни контекст.

2.СЈК.2.1.3. Познаје говорне органе и начин на који се гласови производе; зна да дели гласове по свим критеријумима; разуме појам фонеме; зна сва правила акценатске норме и уме да прочита правилно акценатовану реч; зна механизме фонолошки условљених гласовних промена (једначење сугласника по звучности и по месту творбе, сажимање и асимилацију вокала и губљење сугласника).

2.СЈК.2.1.4. Има шири знања о врстама и подврстама речи¹; уме да одреди облик променљиве речи и да употреби реч у задатом облику; познаје појам морфеме; дели реч на творбене морфеме т Једноставнијим случајевима и именује те морфеме; познаје основне начине грађења речи²; гг«шењује норму у вези с облицима речи у мање фреквентним случајевима.

1 - Разликује врсте и подврсте речи у мање типичним примерима. Уме да одреди вредности морфолошких и класификационих категорија именских речи и глагола у сложенијим случајевима.

2 - Познаје извођење, слагање, комбиновану творбу и претварање.

2.СЈК.2.1.5. Користи се свим синтаксичким могућностима српског језика¹; разликује безличне и личне реченице; анализира реченице грађене по различитим моделима²; има шира знања о синтагми³; препознаје основне врсте зависних предикатских реченица (типични случајеви)⁴; зна основно о напоредним односима⁵, конгруенцији и негацији; разликује врсте независних предикатских реченица⁶; разуме појам елипсе; има основна знања о употреби падежа и глаголских облика⁷.

1 - Употребљава различите синтаксичке конструкције, предлошке одн. везничке изразе и сл. и у стању је да парафразира исказ употребљавајући синонимичне синтаксичке конструкције.

2 - Ти модели подразумевају реченице с логичким субјектом, прилошким предикатом и неправим објектом, као и обезличене реченице. Подразумева се и проширење модела апозитивним одредбама (апозицијом и апозитивом).

3 - Разликује врсте синтагми (именичке, придевске, прилошке, глаголске), одређује у свакој врсти синтагме главну реч и зависне чланове, уме да анализира сложеније именичке синтагме.

4 - Препознаје и врсту зависне реченице, али и њену конституентску вредност и синтаксичку функцију (у типичним случајевима и на једноставнијим примерима).

5 - Разликује саставни, раставни, супротни и градациони однос, између свих синтаксичких јединица (независних предикатских реченица, зависних предикатских реченица, синтагми и речи).

6 - Разликује обавештајне, упитне, заповедне, жељне и извичне независне реченице (дакле, врсте од којих свака има своју особену комуникативну функцију).

7 - Разликује именичке, придевске и прилошке конституентске вредности падежа и предлошко-падежних конструкција и препознаје облике (падеже и предлошко-падежне конструкције) које именичкој јединици дају придевска значења (описно, градивно и присвојно) и прилошка значења (месно, временско, начинско, узрочно).

Разликује временска значења на једној и модална значења на другој страни (укључујући и разлику између временских и модалних значења глаголских времена); познаје основно значење одн. употребу сваког глаголског облика (апсолутно значење сваког глаголског времена, основно значење сваког глаголског начина и основну употребу инфинитива и глаголских прилога), као и приповедачку употребу презента, перфекта, аориста, футура првог, императива и потенцијала.

2.СЈК.2.1.6. Има богат и уразноличен лексички фонд (укључујући и интелектуалну и интернационалну лексику и познавање најфреквентнијих интернационалних префикса и суфикса). Тај фонд употребљава у складу с приликом; види језик као низ могућности које му служе да изрази индивидуално искуство и усмерен је ка богаћењу сопственог речника; познаје хипонимију, паронимију; разликује лексичке слојеве¹; познаје метонимију као лексички механизам².

1 - У питању су архаизми, неологизми, жаргонизми, термини, дијалектизми, вулгаризми и сл.

2 - Метонимија ту није реторичко средство (стилска фигура), него начин на који се из једног значења речи изводи друго (нпр. *Изгубио је главу* у смислу *Изгубио је разум*).

НАПРЕДНИ НИВО

2.СЈК.3.1.1. Разуме да постоји тесна веза између језика и мишљења; јасан му је појам категоризације¹; гознаје конверзационе максиме (квалитета, квантитета, релевантности и начина)²; разуме појам информативне актуализације реченице и зна како се она постиже; јасан му је појам текстуалне !охезије³.

1 - Овде је реч о томе да језик, као одраз човековог искуства, посредује између стварности и људског мишљења. Наиме, категоризација је сврставање појава из спољног света у групе, за потребе мишљења и језичког кодирања. Категоризација је непосредно релевантна за језик: кад год за неке појаве употребимо исти назив, ми их заправо сврставамо заједно, у исту категорију (нпр. зубарска столица се веома разликује од типичне столице, али је ми препознајемо као сличну њој и именујемо истом речју - *столица*).

2 - Конверзационе максиме су изрази тзв. сарадничког принципа - претпоставке да саговорници у току комуникације међусобно сарађују; максиме су прећутна правила која они, несвесно и аутоматски, током комуникације (не само вербалне него и невербалне) поштују. То су: (1) максима квантитета: буди онолико информативан колико је то потребно (ни више ни мање); (2) максима квалитета: говори оно што сматраш истином; (3) максима релевантности: говори оно што је релевантно; (4) максима начина: буди кратак и јасан.

3 - Реч је о значењским односима који текст чине управо текстом, а не низом произвољно поређаних реченица. Неки од начина да се успоставе кохезивни односи јесу: употреба показних речи (заменица, заменичких прилога и показних речци), елипса (изостављање делова реченице који су поменути у у претходном делу текста) и употреба текстуалних конектора (као што су *дакле, међутим, такође, уосталом, другим речима, упркос томе* итд.). Предвиђено је да ученици разумеју да реченице морају бити повезане да би сачињавале текст и да умеју да препознају наведене начине повезивања у једноставним примерима.

2.СЈК.3.1.2. При подели речи на слоге позива се на правила; акцентује једноставније примере.

2.СЈК.3.1.3. Има детаљнија знања о морфологији у ужем смислу¹ и творби речи у српском језику (Стели реч на творбене морфеме у сложенијим случајевима и именује те морфеме).

1- Та детаљнија знања подразумевају специфичности деклинационих типова именица и акцифичности деклинације осталих именских речи, специфичности компарације придева и прилога, конјугацију ирегуларних глагола.

2.СЈК.3.1.4. Има детаљнија знања о употреби падежа и глаголских облика¹; уме да анализира компликованије реченице грађене по различитим моделима¹; познаје специјалне независне реченице; познаје различита решења у вези с конгруенцијом.

1- Познаје главна значења одн. употребе падежа. Познаје и друга значења глаголских времена и начина осим основних и приповедачких. На типичним примерима разликује апсолутна од релативних значења глаголских времена.

2 – Додатни модели обухватју моделе с допунским предикативом и прилошким допунама.

2.СЈК.3.1.5. Има основна знања о речницима и структури речничког чланка.